

BİR RÜŞVET DAVASI: “BARUT İRTİŞASI” OLAYI

Doç. Dr. Şaduman HALICI*

Öz

Jül Fresko, Leon Fresko, Jak Basat, Solomon Nassi ve Lütfi beyler İstanbul Cumhuriyet Savcısı Kenan Bey tarafından 5 Temmuz 1929 günü “irtişa/rüşvet” ve “Cumhuriyetin şerefi ile oynamak” iddialarıyla tutuklandılar. Sanıkların ilk sorgusunda tutuklama nedeni de gün yüzüne çıkmaya başladı. Buna göre 1.500.000 sermaye ile ve sermayenin yarısı Hükümet, yarısı da Lütfi Bey ve ortaklarınca karşılanmak üzere bir şirket (İbrahim Beyzade Lütfi ve Şürekâsı Kolektif Şirketi) kurulmuştu. Bu şirket devletten barut ve patlayıcı maddeler tekelini almıştı. Ancak şirket ortakları barut ve patlayıcı madde tekelini, yönetim merkezi Paris’te bulunan Fransız Oriental Industrial Monopolist Limitet Şirketi’ne satmıştı. Devir işlemi gerçekleşikten sonra Lütfi Bey ve ortakları şirketlerini dağıtmış, Fransız şirketten alınan paranın da ortaklar arasında üleştirilmesi kararlaştırılmıştı. İşte “Barut İrtişası” adı ile anılan rüşvet olayı bu gelişme üzerine ortaklar arasında çıkan anlaşmazlık ile patlak verdi. Olaya pek çok maliye memurunun, bu arada dönemin Maliye Bakanının da dâ karıştı.

Anahtar Kelimeler: *Jül Fresko, Leon Fresko, Jak Basat, Solomon Nassi, İbrahim Beyzade Lütfi, Nesim Mazliyah, Hasan (Saka), İrtişa/Rüşvet, Mahmut Esat (Bozkurt)*

A Bribery Case: An Incident of “Gunpowder Bribery”

Abstract

Jul Fresko, Leon Fresko, Jak Basat, Solomon Nassi and Lütfi Bey were arrested by Kenan Bey, the public prosecutor of Istanbul on 5th July, 1929 based on the claims of “bribery” and “damaging the republic”. The reason for the arrest started to become evident with the initial interrogation. It revealed that a company, named as Ibrahim Beyzade Lutfi and His Associates Open Company, had been founded with a capital of 1.500.000 Liras, one half of which had been funded by the government and the other one by Lutfi Bey and his associates. The company monopolized the gunpowder and explosive goods sale in the country. However, the

* Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, shalici@anadolu.edu.tr

associates of the company sold the monopolization rights to a French Limited Company, Oriental Industrial Monopolist Limited Company, which was managed from Paris. After the completion of transfer transactions, Lutfi Bey and his associates winded up the company and decided to share the money taken from the French company among the associates. The case called "Gunpowder Bribery" broke out with the conflict among the associates. Numerous civil servants and the minister of finance were claimed to get involved in the case.

Keywords: *Jul Fresko, Leon Fresko, Jak Basat, Solomon Nassi, Ibrahim Beyzade Lutfi, Nesim Mazliyah, Hasan (Saka), Bribery, Mahmut Esat (Bozkurt)*

A. Rüşvet Olayının Ortaya Çıkışı

Rüşvet, geçmişten günümüze insan topluluklarında varlığını daima sürdürmüş olan en eski sosyal sorunlardan biridir. Genel anlamda rüşvet; yetkili birisine, başkası tarafından toplumun usul ve kurallarına aykırı bir şekilde çıkar vaad edilerek veya sağlanarak bir işin yaptırılmasıdır, şeklinde tanımlanabilir. Rüşvet suçu geri kalmış veya gelişmiş bütün toplumlarda varlığını korumuştur. Her suç kamu düzenini bozar. Ancak rüşvet suçu, doğrudan doğruya kamu düzenini sağlamakla görevli olanlar tarafından işlendiğinden, diğer suçlardan çok daha vahim ve tehlikeli bir mahiyet taşır.¹ İlkçağlardan itibaren hemen tüm toplumlarda görülen rüşvet, Osmanlı Devleti'nde de -daha ilk dönemlerinden itibaren- kendisini göstermişti.² Öyle ki Koçi Bey IV. Murat ve Sultan İbrahim'e sunduğu telhislerinde bu soruna ışık tutmuş; "*fitne ve fesada, reâyânın ve memleketin harap olmasına, hazinelerin ve malların azalmasına*" neden olarak "*rüşvet şeytani*"nı göstermiş ve rüşvet alınmasının tamamen kaldırılmasını dilemişti.³ Rüşvet suçlarının çoğunlukla cezasız kalması ise yaygınlık ve devamlılık kazanmasında etkin olmuştur. Koçi Bey'in dikkati çektiği "*rüşvet şeytani*" altı yüzyıldan fazla yaşamış Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok bakımlardan gerçek mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin de temel toplumsal derterleri arasında yer almıştı. Kanımızca bunun en dikkati çekici

¹ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devleti'nde Rüşvet**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1985, s. 1-2.

² Ahmet Mumcu şu saptamayı yapıyor: "Daha Orhan Bey, Devletin temellerini atarken dürüstlüğü ile şöhret yapmış olmasına rağmen, Bursa Kadısı Çandarlı Kara Halil Paşa'nın Askeri Örgütün Yaya sınıfını kurduğu vakit, rüşvet aldığı söylenir. 'Çok kişiler kadiya rüşvetler virüb beni yaz didiler'. Bu söylentinin doğruluk derecesini tahkike şimdilik imkân yoktur. Fakat böyle bir söylentinin varlığı bile ilk devirlerden itibaren rüşvet kavramının Osmanlı Devleti örgütünde bilindiğini gösterir." Mumcu, rüşvet suçunun I. Bayezid döneminde son derece artmış olduğunu, Kanuni Sultan Süleyman'ın son devirlerinde ise devlet mekanizmasının hemen her koluna hâkim olduğunu belirterek örnekler veriyor. Bkz. Mumcu, **a.g.e.**, s. 84-102.

³ Zuhuri Danişman, **Koçi Bey Risalesi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1972, s. 63.

örneklerinden biri de 5 Temmuz 1929 günü kamuoyunun gündemine oturan Barut İrtişası Olayı olmuştu.

O gün Jül Fresko, Leon Fresko, Jak Basat, Solomon Nassi ve İbrahim Beyzağde Lütfi beyler İstanbul Cumhuriyet Savcısı Kenan Bey tarafından, “irtişa” ve “Cumhuriyetin şerefi ile oynamak” iddialarıyla Ankara Savcılığı’ndan gelen talimat üzerine tutuklanarak görüşme yapmaları yasaklandı⁴.

Gazeteler, Adliye’nin, İstanbul Defterdarlığı’nın haberi ile harekete geçirildiğini yazdılsa da dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat bu haberi yalanladı. Adliyenin olayı doğrudan izlediğini, kovuşturmanın nedeninin “irtişa” olduğunu, Cumhuriyet yasalarına göre tutuklandıklarını söyledi. “*İki elimiz Cumhuriyetin şerefi ile oynayanların yakalarındadır. Hesapları temiz olanların korkmaması lâzımdır*” diyerek olayın üzerine gidileceğini ortaya koydu⁵. “*Cumhuriyetin şerefi ile oynandığı*” iddia edilen ve kimseyle görüşürülmemek üzere beş kişinin tutuklanmasına neden olan olay neydi?

1925 yılı Bütçe Kanunu’nun 57. maddesi ile barut ve patlayıcı madde tekelinin Maliye Bakanlığı’na kapalı zarf yöntemi ve eksiltme usulü ile ihaleye çıkarılması kararı alınmıştı. İhale komisyonunca yapılan değerlendirme sonucunda Babanzade Fuat Bey’in Liknoza şirketi ihaleyi almıştı. Ancak bu tarihten bir gün önce Lütfi Bey verdiği bir dilekçe ile daha uygun koşullar önereceğini belirtince dönemin Maliye Bakanı Hasan Bey açık eksiltmeye gidilmesini gerekli görmüştü. Bunun üzerine Babanzade Fuat Bey ihaleden çekilmişti. Sonuçta ihaleyi 1.500.000 sermaye ile ve sermayenin yarısı Hükümet, yarısı da Lütfi Bey ve ortaklarınca karşılanmak üzere anonim şirket olarak kurulan “İbrahim Beyzade Lütfi ve Şürekâsı Kolektif Şirketi” kazanmış, 2 Ağustos 1926’da bu şirkete barut ve patlayıcı maddeler tekeli verilmişti⁶. Şirketin bir de idare meclisi bulunuyordu. 1927

⁴ **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1929, No: 1853, s. 1.

⁵ **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1929, No: 1854, s. 1.

⁶ Barut ve patlayıcı maddeler tekeli başlangıçta Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulmuş olan Tophane-i Amire İdaresi’ne verilmişti. 1921 yılında Askeri Fabrikalar İdaresi’nin kurulması ile tekel önce bu kuruma, 1925 yılında ise bütçe yasaının 57. Maddesi ile Maliye Bakanlığı’na devredildi. Maliye Bakanlığı ise bunun tekele ait olan idare işlerini TBMM’de kabul edilen yasa gereğince yukarıda adı geçen şirketle yaptığı sözleşme ile şirkete devretmişti. Sözleşme gereğince şirket yıllık asgari olarak barut ve patlayıcı maddeler için 550 bin lirayı maktuan Hükümete vermeği yükümlendiği gibi satışların fazlası üzerinden de bir aidaat vermeği kabul etmişti. Hükümet tekel hakkını şirkete verirken yukarıda da belirtildiği gibi sermayesine de katıldığı için şirket ayrıca bir de temettü hissesi verecekti. Fişek ve av malzemesi tekeli de ayrıca yapılan sözleşme ile bu şirkete devredilmişti. Yıllık on milyon fişek satışı aidaatı üzerinden maktu bir para vermeği yükümlenmiş olan şirketin ödeyeceği miktar 227 bin lira idi. Av saçması da ihale ile şirkete verilmişti. Bunun için de 130 bin lira vermeyi yükümlenen şirket toplan 907 bin liralık bir yükümlülük altına girmişti. Bkz. **TBMM ZC**, Devre 4, C. 8, İçtima Tarihi, 28 Mayıs 1932,

ve 1928 yıllarında şirket kâr etmiş, yasa gereğince Hükümetin alması gereken payı ödemişti. 1929 yılında da ilk iki taksiti ödemiş, ancak üçüncü taksiti ödeme günü geldiğinde “*satış, sözleşmede tahmin edilen miktardan çok aşağı olduğundan*” ödeme yapmamıştı. Maliye Bakanlığı şirketin yükümlendiği fabrikaların yapım aşamasında olduğunu, fabrikaların bitirilmesi ile “*birkaç milyon para(nın) gayrimenkule tahavvül edip memlekete kalacağı*”nı göz önünde bulundurarak herhangi bir işlem yapmamıştı⁷. Bu sırada Lütfi Bey ve ortakları barut ve patlayıcı madde tekelinin, yönetim merkezi Paris’te bulunan Fransız Oriental Industrial Monopolist Limitet Şirketi’ne satmıştı⁸. Devir işlemi gerçekleşikten sonra İbrahim Beyzade Lütfi ve Şürekâsı Kollektif Şirketi dağıtılmış ve Fransız

s. 293. Maliye Bakanlığı’nın patlayıcı maddeler, fişek ve barut tekelinin nasıl uygulamaya konacağına dair hazırladığı talimatname ise 17 Haziran 1925’te Bakanlar Kurulu kararı ile onaylanmıştı. Hükümet ile Lütfi Bey ve ortakları arasında kurulan anonim şirket bu talimatname doğrultusunda oluşturulmuştu. Talimatname şöyleydi: “Av fişegi, kapsol, saçma, mevaddı infilakiye, elabı nariye ve kara barut hakkında 1341 senesi muvazenei umumiye kanununun tesis etmiş olduğu inhisar Maliye Vekâletince şekli atide tatbik olunacaktır. 1- A: Av ve taş barutu (kara barut) mevaddı infilakiye teferruadı, elabı nariye. B: Rûvelver fişegi, av kovarı ve teferruadı ve kapsol. C: Saçma. İş bu fıkrada mezkur mevaddan hir bir kısmının Türkiye dahilinde üç sene zarfında ve hükümetçe tensip olunacak mahallerde imaline kafi fabrikalar tesis etmek şartile inhisarın işletilmesi hazinece tayin olunacak şerait dairesinde Türk anonim şirketlerine ihale olunacaktır. 2- Şirket işbu imalata ve inhisarın işletilmesine kendi sermayesini tahsis eyliyecek ve otuz sene sonra hazineye mezkûr tesisatı işler bir halde terkedecektir. Maliye Vekâleti işbu sermayenin nisfına iştirak hakkına sahiptir. 3- Müddeti ihale zarfında şirketin imal edeceği inhisar mevadının satış fiyatı elyevm Vekâletçe mevaddı meskureye vazolunan fiatları tecavüz edemeyecektir.” Bkz. **Düştur**, III. Tertip, C. 6, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1934, s. 726. Şirket ilk yıllar yılda dört taksit üzerinde ödenmesi gereken yükümlülüklerini düzenli olarak yerine getirmişti. Ancak, 1929 yılının ikinci taksitini ödedikten sonra ödeme yapmamıştı. Ülke ekonomisini göz önünde bulunduran hükümet 14 Nisan 1931’de ikinci bir sözleşme yaparak 550 bin liralık ödemeyi yıllık 367 liraya ve fişek ödemesini 227 bin liradan 183 bin liraya düşürmüş, saçmaya ait ödeme aynen bırakılmış ve toplam 680 bin liralık ikinci bir yükümlülük belirlenmişti. Ancak şirket bu yeni yükümlülüğünü de yerine getirmeyecek, bunun üzerine Hükümet şirkete ait fabrikalara ve sabit sermayesi ile evrak ve defterlerine el koyacak ve 1 Ocak 1932’den itibaren geçici bir işletme idaresi kuracaktır. Bu işletmenin bütçesi TBMM’de görüşülürken Bütçe Encümeni Mazbata Muharriri Aziz Bey’in (Erzurum) verdiği bilgilere göre bu dönemde şirketin hazineye olan borçları, dağıtılamayan hisse senetleri ve zamanında verilmemiş olan tekel aidatı borçları toplamı 2 milyon 183 bin liraya ulaşmıştı. Hükümete olan borcu ise koyduğu sermaye ile birlikte 700 bin lira idi. Şirketin diğer bazı şirketlere de borçları bulunmaktaydı. Bkz. **TBMM ZC**, Devre (D) 4, C. 8, İçtima Tarihi 53, 28 Mayıs 1932, s. 293. Tekelin verilmiş için bkz. Karma Tahkikat Encümeni Mazbatası, **TBMM ZC**, Devre 4, C. 11, Sıra No 26. Mazbataya göre tekelin Fuat Bey yerine Lütfi Bey ve ortaklarına verilmesi devlete kar getiren bir işlemdir.

⁷ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 8, İçtima Tarihi 53, 28 Mayıs 1932, s. 299. (Maliye Vekili Abdülhalik Bey’in (Çankırı) verdiği bilgi.

⁸ **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1929, No: 1855, s. 3.

şirketten alınan paranın ortaklar arasında üleştirilmesi kararlaştırılmıştı. İşte “*Barut İrtişası*” adı ile anılan rüşvet olayı bu gelişme üzerine ortaklar arasında çıkan anlaşmazlık ile patlak verdi.

Ortaklar; Jak Fresko, Jül Fresko, Leon Fresko, Kemal Nassi, Jak Nassi, Jan Basat, Jak Basat ve İbrahimzade Lütfi beyler o güne değin yaptıkları masrafları paylaşım sırasında hesaptan düşme kararı almış, her biri altına imza koydukları evraka masraflarını yazmıştı. Ancak, yazılan masraf kalemleri ortakları anlaşmazlığa itti. Örneğin ortaklardan biri hazırladığı evrakta “*bir makama 24 bin franklık bir altın tabaka hediyesi*”ni masraf olarak göstermişti. Yine şirketin hükümete ödediği ve “*tesisatı iptidaiye*” başlığı altında masraf olarak gösterdiği 300 bin lira açıklanmamış, saklı tutulmuştu. Bu belirsizlikler, ortaklar arasındaki anlaşmazlığı çözümsüz kılmıştı. Ortaklar, anlaşmazlığın çözümünü Nesim Mazliyah, Şekip Adut, Marko Naom ve Mustafa Arif beylerden oluşan bir hakem heyetine taşımıştı. Heyet, ortaklardan oluşan şirket idare heyeti üyelerinden açıklama istemiş, içlerinden biri 300 bin liranın “*hediye ve ziyafet namı altında*” hükümet üyelerine verildiği iddiasında bulunmuştu. Konunun adliyeye intikalini hazırlayan da bu tür iddialar oldu⁹.

Hakemler heyetinin incelemesi sürerken “*bir vatandaş*” Adalet Bakanlığı’na başvurarak Barut ve Patlayıcı Maddeler İnhisar Şirketi’ne ait defterlerindeki kayıtlarla, bu şirketin tasfiyesi sırasında kimi kurucularının hâkimler huzurunda verdiği yazılı ifadelerin suç unsuru taşıdığını ve iki yıldan beri İstanbul Barosu’nda bulunan bu belgelerin “*âlemin ağzında çirkin dedikodulara*” yol açtığını ihbar etti. Bunun üzerine hızla harekete geçen Bakanlık, durumu İstanbul Cumhuriyet Savcılığı’na bildirerek, haber doğru ise kovuşturmanın hemen başlatılmasını bildirdi. Savcılık, İstanbul Barosu’nda bulunan şirket defterleriyle, ortakların hakemlere verdiği ifadelere el koyarak inceledi; “*rüşvet ve devlet müzayedelerine fesat karıştırmak*” suç unsurlarını görerek belgeleri sorgu hâkimliğine gönderdi. Şirketin aynı zamanda İdare Meclisi üyesi olan ortaklarının eski Ceza Muhakemeleri Usulü Yasası gereğince tutuklanması gerekli görüldü¹⁰. Bu çerçevede Jül Fresko, Leon Fresko, Jak Basat, Jan Basat, Salamon Nassi ile İbrahim Beyzade Lütfi beyler tutuklandı. Tutuklanması istenen Kemal Nassi iki buçuk ay önce 200 bin liralık bir iflasın ardından Avrupa’ya kaçmış olduğu için, İstanbul’da oldukları belirlenen Jak Fresko ile Jak Nassi ise evlerinde ve işyerlerinde yapılan aramada ele geçirilemediği için haklarında hemen işlem yapılamadı. 7 Temmuz akşamı Jak Fresko ile Jak Nassi de ele

⁹ **Akşam**, 8 Temmuz 1929, No: 3854, s. 1.

¹⁰ Bkz. **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1929, No: 1854, s. 1-3; **Hâkimiyet-i Milliye (H.M.)**, 22 Teşrin-i sâni 1929, No: 3005, s. 1; 1 Kanun-ı evvel 1929, No: 3014, s. 1.

geçirildi. Jak Fresko yaptığı ilk açıklamada Barut İnhisarı Şirketi'nin kuruluşunda hükümete yıllık 500 bin lira vermesi üzerinde anlaşmaya varıldığını, bu paranın düzenli olarak ödendiğini ancak rüşvet iddialarından haberi olmadığını söyledi¹¹.

Tutuklama ile birlikte sanıkların ev ve işyerlerinde de arama yapıldı. Bu çerçevede Şişhane yokuşunda Fresko kardeşlerin apartmanları, Basat kardeşlerin evleri ve Tahtakale'deki ticarethaneleri, Nassi kardeşlerin evleri ve İbrahim Beyzade Lütfi Bey'in evi arandı. El konan evrak, mektup ve senetler önce Polis Müdüriyeti'ne oradan da Adliye'ye sevk edilirken basın da hükümetin yüz yüze kaldığı rüşvet skandalını sütunlarına taşıyordu¹².

B. Basının İlk Değerlendirmesi

“Barut İrtişası” olayı, tutuklamaların hemen ertesinde basında çok farkı yorumlandı. Sorgulamalarla ilgili çelişkili bilgiler verildi. Bu farklı bilgilerin ilki olayın nasıl ortaya çıkarıldığı ile ilgiliydi. İlk iddia; şirket fesih kararı aldıktan sonra defterdarlıkça yapılan bir araştırmada eksik kazanç vergisi beyan ettiğinin fark edilmesi ile Defterdar Remzi Bey'in durumdan Maliye Bakanlığı'na bilgilendirmesi üzerine olduğu yolundaydı. İkincisi; ortaklardan Jak Basat'ı Hakem Heyeti'nin haksız çıkarılması üzerine avukatı Hayri Bey'in Adalet Bakanlığı'na suç duyurusu yaptığı yönündeydi. Üçüncüsü; İstanbul vali yardımcısı Fuat Bey'in Hükümetin emri ile oluşturduğu bir komisyonun defterler üzerinde inceleme yaparken gerekçesi olmayan 300 bin liralık bir harcama bulduğu ve ortakların bu paranın “*imtiyazın istihsalı uğrunda sarf edildiğini*” söylemesi üzerine harekete geçerek Adalet Bakanlığı'na bilgilendirdiği yolundaydı¹³. Ancak Adalet Bakanlığı; haberi verenin memur, avukat ya da defterdarlık olduğunu yalanladı¹⁴.

Kovuşturma ile ilgili olarak Cumhuriyet gazetesi ise incelenen şirket defterlerinin bir Amerikan galerisinden büyük bir otomobil alınıp eski maliye bakanlarından birine verildiğini, vekilin halen yurtdışında bulunduğunu -ki o sırada yurtdışında, Viyana'da bulunan Hasan Bey'di (Saka-Trabzon)-, önemli görevlerde bulunan birisine 25 bin lira verildiğine dair bir kayıt bulunduğunu, Hâkim Nazım Bey'in otomobil galerilerini dolaşıp defterde yazılan tarihte otomobil alınıp alınmadığını belirlemeye çalıştığını iddia etti.¹⁵ Bir gün sonra ise; otomobil aldığı iddia edilen kişinin Hasan Bey olduğu ve o tarihte elli bin liralık bir otomobil alındığı da belirlenmekle birlikte paranın taksitle Fresko'ya verildiği, Fresko'nun bir

¹¹ **Akşam**, 8 Temmuz 1929, No: 3854, s. 1-2.

¹² **Akşam**, 8 Temmuz 1929, No: 3854, s. 2.

¹³ **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1929, No: 1854, s. 1-3; **H.M.**, 10 Temmuz 1929, No: 2871, s. 1.

¹⁴ **Cumhuriyet**, 22 Teşrinisani 1929, No: 3005, s. 1-3.

¹⁵ **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1929, No: 1880, s. 1.

yandan otomobil parasını zimmetine geçirirken öte yandan arkadaşlarını atlatmak için paranın Hasan Bey’e verildiğini söylediği iddia edildi¹⁶. Ayrıca rüşvet olayına “büyük memurların” da adı karışmıştı¹⁷. Akşam gazetesinden Necmettin Sadık ise olayı “her zaman her yerde görülen” bir suç olarak değerlendirdi. “Meydanı boş zanneden ve karışık yollardan servet yapmak isteyerek, cumhuriyet hükümetinin şeref ve haysiyetile oynamak cüretinde bulunan birkaç iş adamı(nın) adaletin pençesine düşmüş” olduğunu vurguladı. Cumhuriyet yönetiminin bu tür olaylar konusunda son derece duyarlı olduğuna işaret etti. Olayda dikkat çekici olan unsurun “zikredilen rakamların büyüklüğü” olduğunu belirtti. Devletten alınan işlerin bıraktığı büyük komisyon paralarına dikkati çekti. Türk insanının kişisel servetin karşısında olmadığını, “göze batan” servet ve kazancın “şahsi çalışma ve kabiliyetin neticesi değil devlet kapısından, iktidar mevkiinden, siyasi nüfuzdan çıkan servet” olduğunu, bu yoldan kazanılmış paraları kamuoyunun hazmedemeyeceğini, “devlet muamelelerinden alınan büyük ve kolay kazançların irtikap ve irtişayı kendiliğinden doğuran mikrop gibi” olduğunu belirtti¹⁸.

Basının özellikle de Cumhuriyet gazetesinin olayla ilgili farklı yorumları Adalet Bakanlığı’nı harekete geçirdi. Bakan Mahmut Esat, basının olaya yaklaşımını eleştirdi, kovuşturmanın sağlıklı yürüyebilmesi için onlardan yalan yanlış haberlere yer vermemelerini istedi. Ancak kimi gazeteler bu uyarıyı dikkate almadı. Bunun üzerine İstanbul Cumhuriyet Savcılığı’nın talebi ile Eylül 1929’da bu gazetelerin sahipleri ve sorumlu müdürleri hakkında “hilafî hakikat ve müheyyiç neşriyat”tan dolayı İstanbul 2. Ceza Mahkemesi’nde dava açıldı¹⁹. Böylece kovuşturmanın etkiden uzak sürdürülmesinin önü açılmak istendi.

C. Kovuşturmanın Derinleştirilmesi

Sanıkların avukatlığını İstanbul Barosu’ndan Haydar Rifat Bey üstlenmişti²⁰. Kovuşturma; İstanbul Yedinci Sorğu Hâkimi Nazım Bey tarafından yürütülüyordu. Kovuşturmanın hızla tamamlanabilmesi ve olayın bir an evvel mahkemeye sevkî için Başsavcı Kenan Bey; İlamat Savcısı Hikmet, Savcı Başyardımcısı Zeki ve Savcı Yardımcısı Necmettin beyleri sorğu evrakının incelenmesi ile görevlendirdi. Nazım Bey, 6 Temmuz’da başlattığı sorgulamada ortaklar arasında hakemlik yapan avukatları

¹⁶ **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1929, No: 1881, s. 1.

¹⁷ **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1929, No: 1879, s. 3.

¹⁸ **Akşam**, 10 Temmuz 1929, No: 3857, s. 1.

¹⁹ Milletvekili olan gazetecilerin dokunulmazlıklarının kaldırılması istemi Adliye Vekâleti kanalıyla Başvekâlete gitmiş, incelemek üzere kurulan Karma Encümen incelemeyi bir sonraki devreye bırakmıştır. Bkz. **TBMM ZC**, D. III, c. 19, S No: 185, s. 8.

²⁰ **Cumhuriyet**, 3 Teşrin-i evvel 1929, No: 1942, s. 1; **H.M.**, 28 Nisan 1930, No: 3159, s. 4.

sorguladı²¹. Hesap defterlerini ve dosyaları inceledi²². Tutuklu sanıkların, rüşvet işinin organizasyonunu yapmak ve kişilerle görüşmek görevinin Nesim Mazliyah'a önerildiğini ve kendisinin de bu görevi kabul ettiğini söylemeleri üzerine avukat Nesim Mazliyah da tutuklandı²³. 8 Temmuz'da tutuklular jandarma refakatinde adliyeye getirilerek sorgularına devam edildi. Savcı Kenan Bey soruşturmanın hızla tamamlanması ve zanlıların biran evvel mahkemeye sevkleri için yardımcılarını göreve çağırdı. Tutukluların görüşme yasağının soruşturma sonuna kadar devam etmesi kararlaştırıldı²⁴. Sorgulamalar, kime "hediyeler" dağıtıldığı sorusuna açıklık getirmede. Ancak, sanıkların eksik bilgi verdiği ve rüşvet olayında Fresko kardeşlerle Lütfi Bey'in büyük rol oynadığı izlenimi edinildi²⁵. Öte yandan Fransızlara devredilen şirketin Defterdarlığa kazanç beyannamesi vermediği, vergisini vermesinin kendisine tebliğ edildiği, şirketin itirazı üzerine konunun iş mahkemesine götürüldüğü ve şirketten 438.000 liranın tahsil edilmesinin kararlaştırıldığı da gün yüzüne çıkarıldı. Temyiz Mahkemesi'ne götürülen bu karar onandığı takdirde Defterdarlığın parayı tahsil edeceği de kamuoyuna duyuruldu²⁶. 10 Temmuz'da Defterdar Şefik Bey, Savcı Kenan Bey'i ziyaret ederek tutukluların ödemesi gereken kazanç vergisi hakkında bilgi verdi. Eski İstanbul Defterdarı şimdi Sinop Milletvekili Remzi Bey'in de konu ile bilgisine başvurulmasını kararlaştırdı. Ayrıca hakem heyeti üyeleri, şirket muhasebecisi ve şirketin kâtipleri de sorgulandı. Yapılan incelemeler sırasında Basat kardeşlere birkaç ay önce 20 bin revolver ithali hakkı verildiği de belirlendi²⁷.

Sorgulamalar sırasında verilen bilgilerin birbiriyle çelişmesi üzerine Sorgu Hâkimi Nazım Bey, sanıkların yüzleştirilmesine karar verdi. 18 Temmuz'da önce Leon Fresko ile Jak Basat yüzleştirildi. Diğer sanıkların yüzleştirmesi ise aynı gün akşama kadar yapıldı. Bu süreç boyunca Nazım Bey, Savcı Kenan Bey'i yaptığı çeşitli ziyaretlerle gelişmelerden haberdar kıldı²⁸. 27 Temmuz'da sorgulamayı tamamlayan Nazım Bey, ilgili dosyaları savcılığa teslim etti²⁹. Savcılık tarafından Adalet Bakanlığı'na gönderilen evraklar burada yeniden değerlendirilerek kovuşturmanın genişletilmesi ve sanıkların yeniden sorgulanması istendi³⁰. Bunun üzerine, Jül ve Leon

²¹ H.M., 10 Temmuz 1929, No: 2871, s. 1; Cumhuriyet, 11 Temmuz 1929, No: 1857, s. 3.

²² Cumhuriyet, 14 Temmuz 1929, No: 1860, s. 2.

²³ Cumhuriyet, 10 Temmuz 1929, No: 1871, s. 3; 2 Ağustos 1929, No: 1879 (?), s. 2.

²⁴ Akşam, 9 Temmuz 1929, No: 3856, s. 1.

²⁵ Cumhuriyet, 15 Temmuz 1929, No: 1861, s. 2; H.M., 16 Temmuz 1929, No: 2878, s. 3; 19 Temmuz 1929, No: 2880, s. 1.

²⁶ Akşam, 9 Temmuz 1929, No: 3856, s. 1.

²⁷ Akşam, 11 Temmuz 1929, No: 3858, s. 2.

²⁸ Vakıf, 19 Temmuz 1929, s. 2.

²⁹ Cumhuriyet, 28 Temmuz 1929, No: 1874, s. 2; H.M., 28 Temmuz 1929, No: 2889, s. 1.

³⁰ Cumhuriyet, 1 Ağustos 1929, No: 1878, s. 3.

Fresko kardeşler “*hediyelerin kime verildiği*” konusunda yeniden sorgulandı ve sonuç hızla Bakanlığa bildirildi³¹.

D. Sorgulamanın Tamamlanması

Rüşvet davası ile ilgili kovuşturma Ekim 1929 başında tamamlandı. Sorgu hâkimliği sonuç raporunu mahkemeye iletti. 3 Ekim 1929’da hazırlanan karar metnine göre; Lütfi Bey, Jül ve Leon Fresko kardeşler, Avukat Nesim Mazliyah, Jak Basat, Salomon Nassi ile Avrupa’da bulunan Kemal Nassi “*Fişek, Barut ve Mevadı İnfilakiye İnhisarı imtiyazının müzayedesine fesat karıştırmak ve devlet memurlarına rüşvet vermek*”ten suçlu bulundu. Bu fiil ve hareketleri nedeniyle Ceza Kanunu’nun 220. ve 366. maddeleri gereğince haklarında dava açıldı. Cemil Süleyman Bey ise bu suçların kanıtlarını yok etme girişiminden dolayı suçlu bulundu ve hakkında Ceza Kanunu’nun 296. maddesi gereğince dava açıldı³².

Dosya, bu karar metni ile mahkemeye sevk edilirken, ilk kez 18 Temmuz 1929’da, ardından 20 Kasım 1929’da tahliye istemi ile savcılığa başvuran, ancak sorgu hâkimliğince istekleri reddedilen sanıkların³³ Üçüncü Ceza Mahkemesi’ne yaptıkları itiraz sonucunda, dosyaları yeniden incelendi ve kovuşturmanın sona erdiği de göz önüne alınarak on bin lira kefaletle serbest bırakılmalarına karar verildi³⁴. Sanıkların, delilleri “*imha, şahitleri işgal gibi yollara sapma*” olasılığı bulunduğu için tutuklandığı, tutuklu bulunduğu süre içinde gerekli incelemelerin sağlıklı ve etkin bir şekilde

³¹ *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1929, No: 1881, s. 1.

³² Ceza Yasası’nın 220 maddesine göre “Yukarıda sayılan kimselerden birine kanunen yapmağa memur olduğu şeyi yapmamak veyahut yapmamağa memur olduğu şeyi yapmak için rüşvet vait ve teklif ve vait eden kimsenin bu hareketi, kanun ve nizama vukubulan muhalefetin derecesine ve metalibin kısmen veya tamamen husul bulup bulmamasına göre üç aydan bir seneye kadar hapis cezasını istilzam eder”. Madde 366’ya göre; “Her kim hükümet hesabına olarak icra kılınan müzayede ve münakasada şiddet veya tehdit ile veya hediye vait ve itasıyla veya sair menfaatler teminiyle veya gizli ittifak yahut sair hileli vasıtalar ile rekabeti meni veya ihlal yahut müzayede ve münakasada pey sürenleri çekilmeğe sevkederse üç aydan bir seneye kadar hapse ve otuz liradan iki yüz liraya kadar ağır cezayı nakdiye mahkûm olur. Eğer fail kanunen veya hükümet tarafından müzayede veya münakasaya memur olan kimse ise bir seneden üç seneye kadar hapis ve elli liradan dört yüz liraya kadar ağır cezayı nakti hükmolunur.” Madde 296’ya göre; “Her kim hapis cezasından aşağı olmayan cezayı müstelzim bir cürüm işledikten sonra mezkûr cürmün icrasında faillerle evvelce ittifak etmiş ve cürmü neticelendirmiş olmaksızın bir kimsenin cürümden istifadesini temine ve hükümetçe icra olunacak tahkikatı yanlış yola sevk etmeğe ve Hükümetin taharriyatına ve hükmün icrasına istilzam eden bir cürmün eser ve delillerini mahveyler veyahut bunları bir suretle tağyir ve tahrif ederse beş seneye kadar ağır hapis cezasına mahkûm olur. Fakat işbu ceza müddeti asıl cürüm için kanuna göre muayyen olan müddetin dördte birini geçemez.” Bkz. **Düstur**, Üçüncü Tertip, c. 7, s. 558, 572, 584.

³³ *H.M.*, 19 Temmuz 1929, No: 2880, s. 1.

³⁴ *H.M.*, 21 Teşrinisani 1929, No: 3004, s. 3.

yapıldığı ve bu olasılık ortadan kalktığı için de sanıkların her birinin onar bin lira kefaletle serbest bırakıldığı açıklandı. Tahliyenin, sanıkların masum ya da suçlu olduklarını göstermediği de vurgulanarak kararın Cumhuriyet mahkemelerine ait olacağı belirtildi³⁵.

Barut irtişası ile ilgili soruşturma yürütülürken sanıkların devlete verdikleri zararın karşılanması yönünde uygulama da başlatıldı. Sanıkların barut şirketinden dolayı kazanç vergisi borçlarının önemli bir kısmı gayrimenkullerinin satışı ile tahsil edildi. Geri kalan borçların da aynı şekilde tazmini kararlaştırıldı³⁶. Tutukluluk halleri sona eren sanıklar mahkeme gününü beklerken Hükümet de yeni bir yasa hazırlayarak rüşvete geçit vermeyeceğini ortaya koydu.

E. Rüşvet Olayı Karşısında Hükümetin Tavrı

Rüşvet kovuşturmasına Hükümet üyeleri destek verdi. Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey olayı Cumhuriyet'e yapılmış bir saldırı olarak değerlendirdi ve konuyla yakından ilgilendi. Aynı günlerde hem Başbakan İsmet Paşa hem de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa rüşvet olayında gösterilen duyarlılık dolayısıyla Mahmut Esat'a "iltifat" ve "teveccüh"lerde bulunuyor, Mahmut Esat ise Başbakan'a yazdığı mektubu ile "*Cumhuriyet adliyesi büyük liderlerin sevgisine layik olmağa çalışacaktır*" diyordu³⁷.

Rüşvet olayı mahkemeye sevk edildiğinde, dosyanın bir örneği de kendisine gönderilen Adalet Bakanı Mahmut Esat yaptığı basın açıklaması ile kovuşturmanın geçirdiği evreler hakkında kamuoyunu bilgilendirdi. Bakanın açıklamaları, sanıkların hukuka müdahil olma isteklerini hatta tehdit yöntemlerine başvurduklarını da ortaya koydu. Gerek kendisine gerekse kovuşturmayı yürütenlere yapılan baskılar üzerinde duran Mahmut Esat bu baskıyı şöyle açıkladı:

"Maznunlar, bilhassa Lütfü Beyle Nesim Mazalyah Efendi tarafından tevkif ve tahliyeyle salâhiyettar makamlara emir vermek suretiyle tahliyelerini temin etmekteğim için bana telgrafla ve istida ile bazı zevat vasıtasile bir kaç defa müracaat olundu. Cumhuriyet hâkimlerinin takdirine kanunen müdahale hakkım olmadığını beyan ederek müracaatlarını resmen reddettim. Ve haklarını kanunî yollardan aramaları lâzım geldiğini bildirdim. Vakıâ maznunlar tarafından tahkikat esnasında işi takip etmekle mükellef memurlara - tahliyelerini temin için- tehdit edici ağır istidalar verildiği gibi bazı

³⁵ H.M., 22 Teşrinisani 1929, No: 3005, s. 1.

³⁶ H.M., 6 Eylül 1929, No: 2987, s. 1.

³⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kataloğu (030. 01)-55.335.1. E2. 28.08.1929.

zatlar vasıtasile şifahî müracaatlarda da bulunuluyordu. Cumhuriyet Adliyesinin bunları nazara almaksızın kanun yollarında ve cürmün izleri üzerinde fütursuz ve tereddütsüz yürüdüğünü fahırla müşahede ettim.”³⁸

Mahmut Esat, cezaların ertelenmesi konusuna da açıklık getirdi. Rüşvet ve hırsızlık suçlarının ertelenemeyeceğine ve yasanın ilgili makamlarca sanıklar lehine değiştirilmeyeceğine dikkati çekti. Onurlu insanların, bu aşamada cezaları ertelenmek istense bile bunu kabul etmemesi gerektiğini, aksine suçsuzluğunun adalet önünde kanıtlanmasını istemesi gerektiğine işaret etti. Kimi gazetelerin sanıkların suçlarının ertelenmemesini ya da tutuksuz yargılanması isteminin kabul edilmemesini “*istibdat da bile bu kadar şiddetli muameleye maruz kalınmaz*” şeklinde yorumlanmasını ise şöyle yanıtladı:

“Evet, istibdat rüşvet alıp rüşvet vermek için kurulmuş bir idare idi. O idarede rüşvetin takip edilmemesini tabii görmek lâzımdır. Cumhuriyet kanunlarını ve bunların icabı olarak onu tatbik edenlerin faaliyetini sert bulanlar bilsinler ki bu hakkın ve faziletin sertliğidir. Fakat keyfiyetin ve şahısların değil. Cumhuriyette gürültü ve şamata ile kanunun yürüyüşü önüne geçilemez. Başka devirlerde istisnaî muamelelere alışanlar Cumhuriyette rahat etmek isterlerse kendilerini herkesle müsavi görmeği öğrensinler”³⁹

Mahmut Esat, bazı maliye memurlarının olaya karıştığını göz önünde bulundurarak sanıklarla ilgili dosyayı Maliye Bakanlığı’na da gönderdi⁴⁰. İncelemeyi yürüten müfettişler bakanlık emrinde çalışan eski Gelirler Genel Müdürü Kâmil Bey, Gelirler Genel Müdür Vekili ve eski Ankara Defterdarı İhsan Bey ile Kanunlar Genel Müdürü İsmail Edip Bey’in sorgulanmalarını gerekli gördü⁴¹. Maliye Bakanı Şükrü (Saraçoğlu) Bey de Adalet Bakanı’nın duyarlılığına ortak oldu. Şükrü Bey, memurlar hakkında kesin kanaatin oluşabilmesi için dosya üzerinde İnzibat Komisyonu’nun da inceleme yapmasını yararlı buldu. Bu inceleme sürerken Adalet Bakanlığı da rüşvet suçu işleyen memurların yargılanma koşullarını içeren, “*Bazı Suçlarından Dolayı Memurlar ve Ortakları Hakkında Takip ve Muhakeme Usulüne Dair*” bir yasa tasarısı hazırladı.

27 Kasım 1929’da Bakanlar Kurulu’nda görüşülerek Hükümete mâl edilen tasarı “*rüşvet, irtikap, ihtilâs, zimmete para geçirmek ve devlet*

³⁸ H.M., 1 Kanun-ı evvel 1929, No: 3014, s. 1.

³⁹ H.M., 1 Kanun-ı evvel 1929, No: 2929, s. 1.

⁴⁰ H.M., 4 Teşrin-i evvel 1929, No: 2987, s. 1.

⁴¹ Akşam, 6 Nisan 1930, No: 4126, s. 2.

müzayedelerine fesat karıştırmak” fiillerini işleyen memurlar ile ortakları hakkında yapılacak izleme ve kovuşturmanın Memurin Muhakemâtı Yasası’ndaki hükümlerden ayrılmasını ve bu tür davalarda Ceza Yargılama Usulü Yasası’nın genel hükümlerinin esas alınmasını öngörüyordu. Mahmut Esat’ın katılımı ile yapılan Adalet ve İçişleri Encümenleri’nde onaylanan tasarı 26 Nisan 1930’da TBMM’de görüşülmeye başlandı⁴². Tasarının geneli ve birinci maddesi ile ilgili oldukça uzun tartışmalar yapıldı. Pek çok milletvekili söz aldı. Hemen tüm milletvekilleri rüşvetin önemli bir sorun olduğu ve hızla önlem alınması gerektiği konusunda birleşiyordu. Bununla birlikte tasarının usule ait olmasını yeterli görmeyerek Memurin Muhakemâtı Yasası’nın tümünden değiştirilmesi istendi. Ayrıca bu gibi suçlara ağır cezalar verilmesi, yasaların çözüm olmadığı ve devlet hizmetine alınan memurların niteliklerine dikkat edildikten sonra denetlemeye de önem verilmesi, dedikodunun cezalandırma için yeterli bir kanıt olarak görülmesi gibi istekleri karşılayabilmesi için yeniden encümenlere gönderilmesi istendi⁴³.

Ancak Mahmut Esat bu isteğe karşı çıktı. Tasarının ruhunun var olan “*usul ve merasim müşkülâtını kaldırarak, Devlet ve millet malına göz dikmişleri sür’atle takip ve muhakeme huzuruna çıkarmak*” olduğunu söyledi. Bir yasa ile tüm sorunların çözümlenemeyeceğine dikkati çekti. Amacının; özellikle rüşvet alıp verenleri yakalayıp “*devlet makinesi dışına atmak ve istihdam etmemek*” olduğunu, kovuşturma için dedikodunun dikkate alınabileceğini ancak kimi milletvekillerinin öngördüğü gibi bunun mahkemede ‘bir kimsenin suçlu ya da suçsuz olduğunu gösterecek yeterli bir kanıt olarak kabul edemeyeceğini’ belirtti. Yasal önlemler yanında denetimin artırılması görüşüne katıldı. Eksiklerin maddeler tartışılırken tamamlanabileceğine işaret etti, tasarının bir an evvel yasalaşmasını zorunlu bulduğu için de encümenlere gönderilmesine karşı çıktı⁴⁴. TBMM çoğunluğunun bu düşünceyi benimsemesi ile maddeler üzerinde başlayan görüşmeler 5 Mayıs 1930’da tamamlandı. Kimi düzeltmelerin ardından tasarı yasalaştı⁴⁵.

Yasaya göre; sayılan suçlardan haberdar olan Cumhuriyet savcılarının “*milli irade*” ile atanmış memurlar hakkında, sorguya çekmeksizin bir soruşturma dosyası hazırlaması, bunun Adalet Bakanlığı kanalıyla ilgili icra vekiline gönderilerek yasal işlemlere başlanabilmesi için onay alması yöntemi benimsendi. İllerde “*milli irade*” ile atanmamış olan memurlarla alt

⁴² TBMM ZC, D. 3, c. 18, S. No: 124, s. 1-3.

⁴³ Tartışmalar için bkz. TBMM ZC, D. 3, c. 19, s. 4-14.

⁴⁴ TBMM ZC, D. 3, c. 19, s. 15-17.

⁴⁵ TBMM ZC, D. 3, c. 19, s. 35-36.

derecedeki memurlar hakkında ise savcının hazırladığı dosyayı valiye vermesi, valinin de ayrıca bir soruşturma yapması kabul edildi. Ancak, valinin yasal işlem için onay vermediği durumlarda savcının yine Adalet Bakanlığı kanalıyla ilgili icra vekiline başvurma hakkı oluyordu. Bu fiillerden suçlanan kaza kaymakamları ile ilgili kovuşturma yetkisi de bağlı olduğu ilin savcısına, sorgulama ve kamu davası açma hakkı ise yetkili savcı ve sorgu hâkimlerine aitti. Yasa, belirtilen fiillerden sanık olanların tutuklu olarak yargılanmalarına, gerek kendilerine gerekse eşlerine ait mal beyanı doldurmalarına ve beyan edilen malvarlığının kaynağının açıklanmasına, yanlış beyanların aleyhte delil olarak kullanılmasına olanak tanıyor ve bu tür davaların sonuçlandırılmasını da iki ay ile sınırlıyordu. Yasa ayrıca birinci maddesinde saydığı suçlardan dolayı hakkında soruşturma başlatılan memurların soruşturma ve mahkemelerinin tutuklu yapılmasını da öngörüyordu⁴⁶. Yasa ayrıca eski yasada bulunan hükümlerle valilere ve vilayet heyetlerine ait yetkileri Cumhuriyet Savcıları’na vererek soruşturmaya hız kazandırılmasını, yargılamayı ise süre ile sınırlayarak rüşvet suçlarının hızla yargı önüne çıkarılmasını da sağlıyordu. Böylece yasa ile rüşvet alan memurlara yönelik ağır yaptırımlar getirilirken rüşvet olayına adı karışan maliye memurlarının da bu çerçevede yargılanmalarının önü açılmış oluyordu.

F. Rüşvet Olayı’na Karışan Maliye Memurları Hakkında Yapılan İşlem

Tasarı Meclis’te yasalaşırken maliye memurları ile ilgili inceleme de tamamlandı. Kamil, İhsan ve Edip beylerin rüşvet aldığı saptandı. “10”, “15” ve “30” bin lira rüşvet aldıkları saptanan memurlar hakkında tutuklama kararı alınarak dosya Bakanlar Kurulu’na gönderildi⁴⁷. Ancak incelemeyi yürüten maliye müfettişi dosyanın Bakanlar Kurulu’ndan çıkmadığına işaret ederek tutuklama kararı alınan isimleri doğrulamadı. Bununla birlikte çıkarılan yasayı işaret ederek bakanlığın suçu sabit olanları devlet memuriyetinde hiçbir zaman istihdam edemeyeceğine dikkati çekti⁴⁸.

Öte yandan Bakanlar Kurulu, Adalet Bakanlığı’nın gönderdiği dosyayı inceleyerek memurların yeniden sorgulanmasına ve sorgulamaların “istinâbe”⁴⁹ yolu ile yapılmasına karar verdi. Dosyalar 1931 yılı Ocak ayı sonunda İstanbul’a, Yedinci Sorgu Dairesi’ne gönderildi⁵⁰. Sorgu Hâkimi Nazım Bey, Doğu İlleri Adliye Müfettişliğine atandığı için dosyalar

⁴⁶ TBMM ZC, D. 3, c. 19, s. 35-36; **Akşam**, 5 Mayıs 1930, s. 2.

⁴⁷ **Akşam**, 14 Temmuz 1930, s. 1.

⁴⁸ **Akşam**, 23 Temmuz 1930, s. 2.

⁴⁹ Davanın görülmekte olduğu mahkemeye gönderilmek üzere, başka bir yerde bulunan bir şahidin ora mahkemesince ifadesinin alınması.

⁵⁰ **Akşam**, 29 Kanun-ı sani 1931, No.: 4420, s. 2.

üzerindeki inceleme Yedinci Sorgu Hâkimi Rifat Bey'e devredildi. Savcılığın da konu ile ilgili görüşüne başvurdu⁵¹. Maliye memurlarının ilgili suçu işlediklerinde Ankara'da görev yapmalarını göz önünde bulunduran Rifat Bey, Şubat ayının ilk haftasında "mahalli cürüm" kaydı ile yetkisizlik kararı vererek dosyayı Ankara'ya iade etti⁵². Ankara Birinci Sorgu Hâkimliği davaya bakmakla yükümlü kılındı. Konu ile ilgili kişiler yeniden sorgulanmaya başlandı. Bu arada Maliye Bakanlığı Kanunlar Genel Müdürü İsmail Edip Bey, soruşturmanın tamamlanmasına kadar bakanlık emrine alındı. Edip Bey de dahil olmak üzere zan altında bulunan Kâmil, İhsan ve Tevfik Nedim beylere de sorgu için birer celpname gönderildi.⁵³ Durumları, mal varlıkları ve gelirleri hakkında beyanname istendi⁵⁴. İstanbul'da dava ile ilgili bulunan şahitlerin istinabe yolu ile bir kez daha ifadesine başvuruldu. Sorgu hâkimi ifadeler tamamlandıktan sonra sanıkların muhakemesine karar verildiği takdirde tümünün yeniden tutuklanacağı bilgisini kamuoyu ile paylaştı⁵⁵. Ancak tutuklama kararı çıkmadı.

G. Davaların Birleştirilmesi

Barut inhisarı davasının diğer sanıkları Lütfi, Jak Basat, Kemal ve Salamon Nassi ile Jül, Jan ve Leon Fresko'nun davaları da maliye memurlarının davaları ile birleştirildi⁵⁶. Nesim Mazliyah'ın Beyrut'ta öldüğü yolundaki bilginin kesinleşmesi üzerine sorgu hâkimi, Mazliyah hakkındaki dosya ile şahitlerin ifadelerini içeren dosyayı birleştirdi. Yargılamaların tutuklu olarak yapılması önerisi ile raporunu Ankara'ya gönderdi⁵⁷. Ankara'da sorgu hâkimliği yeni bir inceleme başlattı. Sanıkların oturdukları yerleri saptamaya yöneldi. Jak Basat'ın resmi pasaport ile yurt dışına çıktığını saptadı⁵⁸. Dosyası ayrıldı⁵⁹. 22 Mayıs 1931'de incelemelerini tamamlayarak dosyayı savcılığa gönderdi⁶⁰. Bu arada sorgu hâkimliği ile savcılık arasında davanın ilk beş sanığının tecil kanunundan yararlanıp yararlanamayacakları hakkında anlaşmazlık çıktı. Konu, Ceza Mahkemesi Başkanlığı'ndan soruldu. Yararlanamayacakları yanıtının alınması ile sorun giderildi. Bu sanıkların "istinâbe" yolu ile ifadelerinin alınmasına ve zorunlu

⁵¹ Akşam, 1 Şubat 1931, No: 4423, s. 3.

⁵² Akşam, 6 Şubat 1931, No: 4428, s. 2; 17 Şubat 1931, No: 4439, s. 3.

⁵³ Akşam, 7 Nisan 1931, No: 4486, s. 1; 8 Nisan 1931, No: 4487, s. 2.

⁵⁴ Akşam, 9 Nisan 1931, No: 4488, s. 2.

⁵⁵ Akşam, 10 Nisan 1931, No: 4489, s. 1.

⁵⁶ Akşam, 8 Nisan 1931, No: 4487, s. 2.

⁵⁷ Akşam, 18 Nisan 1931, No: 4497, s. 1; 20 Nisan 1931, No: 4499, s. 2.

⁵⁸ Akşam, 15 Mayıs 1931, No: 4521, s. 2; 16 Mayıs 1931, No: 4522, s. 2.

⁵⁹ Akşam, 16 Mayıs 1931, No: 4522, s. 2.

⁶⁰ Akşam, 24 Mayıs 1931, No: 4530, s. 2.

ikametgâha bağlı tutulmalarına karar verildi. İstanbul Adliyesi de durumdan haberdar edildi⁶¹. Gazeteler memurların mahkemelerinin yasa gereğince tutuklu yapılacağını duyurdu⁶² ise de ne memurlar, ne şirket ortakları tutuklandı, ne de mahkemelerine başlanabildi. Akşam gazetesi dışında olayı sürekli gündemde tutan gazete de olmadı. Neredeyse bir yıl sonra 5 Mayıs 1932’de Ankara Sorgu Hâkimliği incelemelerini tamamlayarak kararını yazdı. Bu karar metninde maliye memurlarından Cemil Süleyman Bey’in delilleri yok etmek fiilinden, eski Gelirler Genel Müdürü Kamil, Gelirler Genel Müdür Vekili ve eski Ankara Defterdarı İhsan, Kanunlar Şubesi Müdürü İsmail Edip ve İstanbul defterdarlığı tetkik memurlarından Tevfik Nedim beyler hakkında ise rüşvet fiilinden uygulama başlatılması gerektiğine işaret etti. Ayrıca, o dönemde Maliye Vekili olan Hasan Bey, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri bulunan Tevfik Bey, Ardahan⁶³ milletvekili olan Tahsin Bey ve Kütahya milletvekili olan Nuri Bey’i de “*para ve menfaat temini*” fiili ile ilişkilendirdi. Gerek yukarıda adı geçenler gerekse irtişa olayının diğer sanıkları ile ilgili olarak yargılama sürecini başlatabilmek için de Meclis’in öncelikli olarak Hasan Bey hakkında tahkikat yapılması yönünde bir karar almasını zorunlu buldu. Bu nedenle karar metnini savcılıkla birlikte, Bakanlık aracılığı ve Başbakanlık tezkeresi ile TBMM’ye gönderdi⁶⁴.

Ankara Sorgu Hâkimliği’nin karar metni ve talebi 28 Mayıs 1932’de Ordu Milletvekili Hamdi Bey’in konuyu Meclis gündemine taşınması ile gün yüzüne çıktı. Hamdi Bey; Barut ve Patlayıcı Maddeler İdaresi’nin 1932 yılı bütçesi hakkında Meclis’te yapılan görüşmeler sırasında “... birkaç sene evvel bu Barut ve mevaddı infilakiye şirketi yüzünden bir irtikap ve irtişa davası zuhur etti ve gazeteler bunun hakkında bir çok şeyler yazdılar. Zannedirim bazı Yahudiler tevkif olundu, sonradan tahliye edildiler. Şimdi ara sıra gazetelerde dava müstantıklıkça veya mahkemece takip olunmaktadır diye gayet kısa bir haber görülüyor, hala bir netice çıkmadı” diyerek kamuoyunun isyanını dillendirdi. Adalet Bakanı’na yönelerek “Üç dört sene geçti, bu dava ne oldu? Sakıt mı oldu? Sakıt oldu ise efkârı

⁶¹ Akşam, 19 Haziran 1931, No: 4556, s. 1-2.

⁶² Akşam, 19 Haziran 1931, No: 4556, s. 1-2.

⁶³ Ardahan 30 Mayıs 1926’da TBMM’de kabul edilen ve 26 Haziran 1930’da Resmi Gazete’de yayınlanan yasa çerçevesinde il olma statüsünü kaybetmiştir. Olay 1925’te gerçekleştiği için kendisinden milletvekili olarak söz edilmektedir. Yasa için bkz. **Düster**, Üçüncü Tertip, c. 7, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1944, s. 1394-1395. Aynı tarihte il statüsünü kaybeden diğerleri için bkz. Murat Burgaç, **Türkiye’de Umumi Müfettişliklerin Kurulması Trakya Umumi Müfettişliği**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s. 111.

⁶⁴ Adliye Vekâletinden Başvekâlete yazı için bkz. **TBMM ZC**, Devre 4, C. 11, Sıra No: 26.

umumiye niçin tenvir edilmedi? Yoksa mahkeme henüz davaya mübaşeret etmedi mi? Etmedi ise sebebi teahhuru nedir?” diye sordu. Kamuoyunun bu davanın sürüncemede kalmasına tahammül edemeyeceğini söyledi, özellikle irtikap ve rüşvet davalarının hızla sonuçlandırılması gerektiğini hatırlattı⁶⁵. İlk açıklamayı Başkan Kazım Paşa yaptı. Hasan Bey’i kastederek bir mebusun ifadesinin alınmasına gerek gördüğü için mahkemenin ilgili dosyaları bir sandık içinde Meclis’e gönderdiğini ve konunun karma encüme havale edileceğini belirtti. Adalet Bakanı Yusuf Kemal Bey (Sinop) ise dosyanın mezuniyet isteği ile Maliye Bakanlığı’nda olduğu bilgisini aldığını, ardından Başbakan’ın görüşüne başvurduğunu söyleyerek gelişmeleri şöyle anlattı.

“Başvekil Paşa Hazretleri; bu evrak zannederim Heyeti Vekilededir buyurdular. Sonra evrakı bendenize gönderdiler, okudum baktım. Evrak galiba memurun muhakemat kanunu mevki meriyettedir mülahazasile Heyeti Vekileye sevkolunmuş, halbuki o sırada irtişa kanunu çıkmıştı ve Maliye Vekaletinden yalnız mezuniyet lazımdı. Başvekil Paşa bu evrakı bize iade etti. Biz de Maliye Vekâletinden mezuniyet istedik. Maliye Vekaleti mezuniyet verdi. Mehakime yani müddeiumumiliğe tevdi ettik. Ondan beri zannederim –zannederim diyorum, çünkü evrak Adıye Vekâletinden çıktı- İstanbulda tahkikata başlandı. İstanbuldaki tahkikatın neticesinde bu mahkemenin Ankarada yapılmasına müstantık karar verdi zannederim.” dedi.

Yusuf Kemal Bey’in dosyanın ne olduğu ile ilgili kesin bilgiler verememesi Erzurum Milletvekili Necip Asım Bey’in *“Hep zannederim diyorsunuz”* çıkışına neden oldu. Yusuf Kemal Bey, kesin ifadeler kullanmamasını dosyanın Adalet Bakanlığı’ndan çıkmış olmasına bağladı. Kendisinin müdahale edemeyeceğini vurguladı. Ankara İkinci Sorgu Hâkimliği’nin dosyayı, görevi dışında olduğu ve görevi dışında sorgu yapamayacağı gerekçesiyle Adalet Bakanlığı’na gönderdiğini, bakanlığın da ilgili makama, yani Maliye Bakanlığı’na ilettiğini belirtti. Tokat milletvekili Mustafa Bey açıklamayı *“gayet siyasi bir yanıt”* diyerek karşılayınca Yusuf Kemal Bey bakanlığının sorgu hâkimliğinde bulunan bir işe müdahale edemeyeceğini *“Bunu da istemeyiniz. Şayet edecek olursa, kafasını da eziniz”* diyerek yanıtladı böylece mahkemelerin bağımsızlığına işaret etti.⁶⁶ Sonuçta Hamdi Bey’in çıkışı ile Barut İrtişası Olayı’nın, olaya adı karışan Hasan Bey nedeniyle Meclis’e taşındığı ve diğer sanıkların yargılama sürecine başlanmasının da Hasan Bey ile ilgili Meclis kararına bağlandığı anlaşılmış oldu.

⁶⁵ TBMM ZC, Devre 4, C. 8, İnikad 53, 28.5.1932, s. 299.

⁶⁶ TBMM ZC, Devre 4, C. 8, İnikad 53, 28.5.1932, s. 299.

H. Dönemin Maliye Bakanı Hasan Saka ve Rüşvet Olayı

Rüşvet olayı kamuoyuna mal olduğu ilk günlerde şirketin, dönemin Maliye Bakanı Hasan Bey’e rüşvet olarak araba hediye ettiği iddiaları basında yer almıştı. Hatta Lütfi Bey ile Jül Fresko, sorunu taşıdıkları hakem heyeti ve ortakların katılımı ile yapılan toplantıda barut ve patlayıcı maddeler tekelinin alımı için 150 bin liralık “fedakârlık” ayırdıkları ve bu paranın 7500 lirası ile aldıkları otomobili Hasan Bey’e hediye ettikleri yönünde yeminli ifade de vermişlerdi. Gerek İstanbul’da gerekse Ankara’da şirket ortaklarının sorgulamaları sırasında bu iddialar üzerinde de durulmuştu⁶⁷. Ankara Birinci Sorğu Hâkimliği ise Hasan Bey’in; olay anında bakan olması ve halen milletvekilliği görevini sürdürmesi –ki o sırada aynı zamanda Meclis ikinci başkanıdır- dolayısıyla soruşturma yapma yetkisi olmadığını göz önünde bulundurarak dosyasını ayırmış ve Adalet Bakanlığı’na göndermişti. Adalet Bakanlığı da Hasan Bey’e ait dosyayı sorğu hâkimliğinin Meclis’te inceleme başlatılması isteği ile TBMM Başkanlığı’na sunmuştu⁶⁸. Hamdi Bey’in rüşvet skandalını hatırlatması Meclis’in konuyu öncelikli gündemine almasını sağladı.

TBMM 9 Haziran 1932’de Kazım Paşa’nın başkanlığında toplandı. Kazım Paşa Meclis’in gündemine aldığı konulara geçmeden önce milletvekillerinden barut işindeki suiistimal evrakı ile ilgili nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusuna açıklık getirmelerini istedi. Evrakın Hasan Bey’den açıklama istenmesini gerektirecek boyutta olduğunu da ekledi. Konunun oluşturulan Karma Encümen’e havale edileceğini belirtti. Ardından da düşüncesini açıkladı. Encümenin öncelikli olarak dokunulmazlığın kaldırılması açısından konuya yaklaşması, ardından da suiistimalin bakanlığa ait olup olmadığını araştırması ve Meclis’i bilgilendirmesi gerektiği kanısında olduğunu belirtti. Encümenden “derhal” görevini yapmasını ve konuyu aydınlatmasını istedi⁶⁹.

Başkanlığını Yunus Nadi (Muğla) Bey’in, Mazbata Muharrirliğini Hakkı Tarık Bey’in yaptığı ve Ahmet Hamdi (Yozgat), Mazhar (Aydın), Muhittin (Kars), Salahattin (Kocaeli), Haydar (Antalya), T. Fikret (Konya), Şeref (Edirne), Celal Nuri (Tekirdağ), Abdülhak (Erzincan), Refik Şevket (Manisa), Faik (Kars) beylerden oluşan Karma Encümen, Meclis Genel Kurul toplantısının ardından çalışmalarına başladı. Ancak sorunun kendisine havale edilmiş şeklini TBMM İç Tüzüğü’ne aykırı buldu⁷⁰. Hazırladığı

⁶⁷ **Akşam**, 26 Haziran 1932, No: 4565, s. 2.

⁶⁸ **Akşam**, 12 Haziran 1932, No: 4910 s. 2; **TBMM ZC**, Devre 4, C. 9, İçtima 1, İnikad 62, s.110.

⁶⁹ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 9, İçtima 1, İnikad 61, s. 94.

⁷⁰ **Akşam**, 10 Haziran 1932, No: 4908 s. 1.

mazbatada kendisine havale edilen Başbakanlık tezkeresinde Ankara Birinci Sorgu Hâkimliğince Hasan Bey'in yalnızca bakanlığı dönemine ait konularda TBMM tarafından araştırma yapılmasının istendiğini, dokunulmazlığının kaldırılması konusuna değinilmediğini, Meclis İç Tüzüğü gereğince dokunulmazlığın kaldırılması kararının ancak TBMM Genel Kurulu'nun onayı ile alınabileceğini gerekçe göstererek evrakı Meclis Başkanlığı'na iade etti⁷¹. Mazbata 11 Haziran'da Meclis'te okundu. Başkan Kazım Paşa İç Tüzüğün ilgili 171 ve 172. maddelerini milletvekillerine hatırlattı⁷². Barut olayının Meclis'e her hangi bir mebus veya bir kaç mebus tarafından verilen bir tahrir ile gelmediğine işaret etti. Oysaki İç Tüzük gayet açık olarak, bir veya bir kaç milletvekilinin vereceği tahrir üzerine ve ondan sonra her iki taraf dinlenerek tartışmaya geçilebileceğini ve oy kullanılabilirliğini belirtiyordu. Barut olayı ile ilgili dosya Meclis'e doğrudan sorgu hâkimliğinden geldiği için iç tüzük hükmüne uymuyordu. Kazım Paşa milletvekillerine geçmişten örnekler de verdi. Bahriye Vekili İhsan Bey'in İsmet Paşa'nın verdiği tahrir üzerine savunmasını yaptığını ve Meclis Genel Kurulu'nun bir meclis soruşturması açılmasına bu savunmanın ardından karar verdiğine işaret etti. Karma Encümen üyeleri de Yunus Nadi'nin yaptığı açıklama ile başkanın düşüncesine katıldı⁷³. Bunun üzerine Başkan, rüşvet konusu ile ilgili iç tüzükte açıklık bulunmadığına işaret ederek Meclis Genel Kurulu'nun ayrıca bir karar vermesi gerektiğini söyledi ve usul hakkında tartışma açtı. Tartışmalar sırasında söz alan Hasan Bey, bakanlığı sırasındaki icraatından dolayı yanıt vermek üzere herhangi bir usul şekline gerek görmeden karma encümence hakkında araştırma yapılmasını istedi ve encümenin kendisine soracağı soruları "*bir an evvel*" yanıtlamak istediğini belirtti⁷⁴. Konunun bireylerden ayrık tutularak ele alınması

⁷¹ **Akşam**, 12 Haziran 1932, No: 4910 s. 2.

⁷² "Madde 171: Alâkadar vekil ve tahriri veren, veya verenler dinlendikten sonra tahririn nazarı dikkate alınıp alınmaması hakkında Meclis bilmüzakere işarî rey ile kararını verir." Madde 172: Bunun üzerine Heyeti umumiye tahkikat icrasını ya Teşkilâtı Esasiye ve Adliye encümenlerinden mürekkep Muhtelit encümenine veyahut beşten on beşe kadar azadan teşekkül edecek hususî bir tahkikat encümenine havale eder." demektedir. Bkz. **TBMM ZC**, Devre 4, C. 9, İçtima 1, İnikad 62, s. 109. Kazım Paşa İç Tüzüğün; gensoru, bütçe görüşmesi ya da hükümetin genel politikasından dolayı vekillerden birinden ya da hükümetten cezai ya da mali sorumluluk gerektiren durumların oluşması durumunda araştırma isteği olduğunda bu konuda bir tahrir verilmesini hükmettiğine işaret etmiştir. Bu tahrir üzerinde bakan ya da milletvekili dinlendikten sonra Meclisin leh ve aleyhte oy kullanarak karar verebileceğine ve araştırmanın da bu karara göre yapılabileceğine dikkati çekmiştir. (Bir vekilin; gerek sual ve gerek istizah neticesinde ve gerek hariçten her hangi bir fiil ve hareketinden dolayı takibat ve tahkikata alınması mutlaka bir mebus tarafından tahrir itasına mütevakıf bulunmaktadır)

⁷³ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 9, İçtima 1, İnikad 62, s. 110.

⁷⁴ "Binaenaleyh suni bir davacı arayıp onun burada bidayeten murafaa olmaktansa benim talebimle, benim ricamla Tahkikat encümeninin gerek beni ve gerekse alakadar göreceği

gerektiğine işaret eden Recep Bey (Kütahya) ise “*nizamnamenin ruhu yerine getirilmeden*” Hasan Bey’in istediği gibi doğrudan doğruya araştırmaya geçilmesini doğru bulmadı. Aksi halde “*bir vekil hakkında ilk tahkikatı yapmaksızın resmî tahkik safhasına geçilmesile, herkesin her gün filân vekil hakkında tahkikat isteyebilmesi fikri hasıl olacaktır. Bu öyle bir misal olur ki, bundan sonra herkes mukaddeme tahkikatına hacet kalmadan yaptığı teklifle tahkikat yolunu açabilir ve bu hal mesuliyet başında çalışan vekillerin şeref ve mukadderatlarına dokunacak bir vaziyet teşkil ederek, onların çalışmalarında itimadı nefislerine zarar*” getirebilirdi⁷⁵. Görüşmeler sırasında söz alan Salahattin Bey (Kocaeli) ise iç tüzüğün Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu’na göre değiştirilmesi gerektiğini belirtti⁷⁶. Buna karşın Şeref Bey (Edirne) iç tüzüğün değiştirilmesini doğru bulmadı. Zira bu işlem zaman alacak “*halk arasında dedi koduyu mucip olan bu çirkin hadisenin günlerce sürünüp durması*” ile karşı karşıya kalınacaktı. Ona göre Hasan Bey ne “*maznun*” ne de “*suçlu*” ydu. Kendisinden bakanlığı dönemine ait “*bir iş için*” bazı şeyler sorulacaktı. “*Şu halde en basit çare*” bir taraftan iç tüzüğü ceza muhakemeleri usulü kanununa göre tamamlamak öte yandan hazırlık soruşturmasını başlatmak olmalıydı⁷⁷. Sonuçta iç tüzüğün yanıtsız bıraktığı bu ve benzeri konulara açıklık getirilmesine ve konunun karma encüme gönderilmesine dair Hakkı Tarık Bey’in verdiği tahrir okunarak kabul edildi⁷⁸. Yunus Nadi başkanlığındaki Karma Encümen⁷⁹ Meclis Genel Kurulu’nun hemen ardından toplandı. İç Tüzüğü inceledi. Var olan duruma göre tüzükte yapılacak değişiklikleri belirlemek, bunun için de çeşitli ülkelerin usul ve tüzüklerini inceleyerek bir karara varmak üzere ihzari bir encümen oluşturulmasını kararlaştırdı. Oluşturulan beş kişilik İhzari Encümen’e Halil (İzmir), Salahaddin (Kocaeli), Sait Azmi (Kayseri), Tevfik Fikret (Konya), Celal Nuri (Tekirdağı) beyler seçildi⁸⁰. Karma Encümen, 13 Haziran’da İhzari Encümen’in görüşlerini de alarak TBMM İç Tüzüğü’nü değiştirdi; 170. madde 169. madde ile birleştirildi. Yeni 170. madde şöyle yazıldı; “*Adliyece bir işin takibi sırasında icra vekillerinden birinin*

bütün adamları çağırıp isticvap etmek üzere işe başlamasını hassatan Büyük Meclisten rica ederim” Bkz. **TBMM ZC**, Devre 4, C. 9, İçtima 1, İnikad 62, s. 111.

⁷⁵ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 9, İçtima 1, İnikad 62, s. 112.

⁷⁶ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 9, İçtima 1, İnikad 62, s. 113.

⁷⁷ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 9, İçtima 1, İnikad 62, s. 114.

⁷⁸ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 9, İçtima 1, İnikad 62, s. 117.

⁷⁹ Mazbata Muharriri Hakkı Tarık (Giresun), Kâtip Vasfî (Balıkesir), S. Azmi (Kayseri), Salahattin (Kocaeli), Abdühak (Erzincan), Mazhar (Aydın), Şeref (Edirne) Halil (İzmir), Haydar (Antalya), Dr. Fuat (Kırklareli), Muhittin (Kars), Celal Nuri (Tekirdağ), Raif (Trabzon), Osman Niyazi (Çanakkale), Ragıp (Kocaeli), Tevfik Fikret (Konya), Celal Sahir (Zonguldak) beyler de üye olarak yer almıştır.

⁸⁰ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 9, İçtima 1, İnikad 63, s. 139; Akşam, 12 Haziran 1932, No: 4910 s. 2;

vazifesinden münbais bir husustan dolayı vazife noktasından verilen bir kararla meclise bir müracaat vukubulursa heyeti umumiye bu hususta meclis tahkikatına mahal olup olmadığını tayin için evvel emirde beş kişilik bir encümen teşkil eder ve meclise bu encümenin mazbatası arz edilir.” Ek yapılan 171. madde ise “Alâkadar vekil ve tahriri veren veya verenler veya mazbatayı yapan encümen dinlendikten sonra tahririn veya mazbatanın nazarı dikkate alınıp alınmaması hakkında Meclis bilmüzakere işari reyle kararını verir. Alâkadar vekil mebus değilse Meclis, bir müddet tayinile yalnız yazılı müdafaanamesini almağa karar verir” şeklinde yeniden düzenlendi.⁸¹

İç Tüzük'te yapılan bu değişikliklerin ardından Refet Bey'in başkanlığında 16 Haziran 1932'de toplanan TBMM, barut tekeli ile ilgili konuda Trabzon milletvekili Hasan Bey hakkında Meclis soruşturmasına gerek olup olmadığını kararlaştırmak üzere beş kişilik bir tetkik encümeni oluşturulmasını gündemine aldı⁸². Encümen üyelerinin seçimi için yapılacak oylamaya geçmeden önce Refet Bey oluşturulacak encümenin tahkikat yapılması yönünde bir karar alabileceğine, bu durumda dosyanın Karma Encümen'e gitme olasılığı bulunduğu dikkati çekti. Dolayısıyla kanaatini bu encümende ortaya koyacak kişilerin karma encümende de yer almasının sakıncalı olabileceğine işaret ederek üyelerin Anayasa ve Adliye Encümeni üyeleri dışından seçilmesi gerektiği yolundaki kanısını paylaştı. Ardından da encümen üyelerinin seçimine geçildi⁸³. Tetkik Encümeni için yapılan seçimde İsmet (Çorum), Faik (Tekirdağ), Dr. Mustafa (Çorum), Rasih (Antalya) ve Kemal Zaim (Konya) beyler en çok oyu alarak encümen üyesi seçildi. Ancak Kemal Zaim Bey, işlerinin yoğunluğunu gerekçe göstererek, üyelikten çekildiği için yerine en çok oy alan İzmir milletvekili Kamil Bey encümene dahil oldu⁸⁴. Tetkik Encümeni başkanlığını Rasih Bey, mazbata muharrirliğini de Faik Bey üstlendi. Rüşvet dosyalarını teslim alan encümen 18 Haziran'da çalışmalarına başladı⁸⁵. Gerekli incelemeleri yaptıktan sonra mazbatasını hazırladı ve 27 Haziran'da Meclis'e sundu. Tetkik Encümeni Mazbata Muharriri Faik Bey de Meclis'te yaptığı açıklamada encümenlerinin konu hakkında karar verme yetkisi olmadığını hatırlattı⁸⁶.

Milletvekillere sunulan mazbataya göre Tetkik Encümeni araştırmasını;

⁸¹ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 9, İçtima 1, İnikad 63, 13 Haziran 1932, s. 139-144.

⁸² **Akşam**, 14 Haziran 1932, No: 4912 s. 2.

⁸³ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 9, İçtima 1, İnikad 64, 16 Haziran 1932, s. 147.

⁸⁴ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 9, İçtima 1, İnikad 64, 16 Haziran 1932, s. 154; **Akşam**, 17 Haziran 1932, No: 4915 s. 1.

⁸⁵ **Akşam**, 19 Haziran 1932, No: 4917 s. 1.

⁸⁶ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 9, İçtima 1, İnikad 72, 27 Haziran 1932, s. 371-372.

1. Barut ve patlayıcı maddeler tekelinin müzayede ve ihale muamelesi,
2. Devlet hesabına revolver fişenkleri getirmeği yükümlenen İbrahim Beyzade Lütfi Bey’e buna ait sözleşme hükümlerine aykırı olarak avanslar verilmesi,
3. Revolver fişenkleri sözleşmesine ek olarak ikinci bir sözleşme yapılması,
4. On bin revolverin ithali için Lütfi Bey’e izin verilmesi olmak üzere dört başlıkta yaptı.

Mazbata; Hasan Bey’in rüşvet alıp almadığı konusu başta olmak üzere pek çok soruyu yanıtlıyordu. Encümen, Hasan Bey’in rüşvet almadığına hükmetti. Zira, Ankara’da yapılan sorgularında Lütfi Bey ile Jül Fresko’ya rüşvet konusu sorulmuş, hakemler heyeti önünde verdikleri ifadede yalan söylediklerini, amaçlarının ortaklarını kandırıp 7500 lirayı aralarında üleşmek olduğunu itiraf etmişlerdi.

Encümen, Fişek konusunda Lütfi Bey’e avans verilmesi konusunda ise müfettiş raporlarına dayanarak çeşitli tarihlerde Hasan Bey’in imzası ya da şifahi emri ile 330,426 liralık avans verildiğini saptadı. Encümen avans verme işlemi kimin memurları da sorumlu buldu. Örneğin Gelirler Genel Müdürü Kamil Bey 1926 yılında Maliye Bakanlığı’ndan Lütfi Bey’e 85,875 lira avans verilmesini önermişti. Bu öneri müsteşar Zekai Bey tarafından 10 Temmuz 1926’da “*yalnız satılmış olanların bedelini vereceğiz, başka avans veremeyiz*” kaydı ile reddedildiği halde iki gün sonra 12 Temmuz’da Muamelatı Nakdiye Müdürlüğü Osmanlı Bankası’ndan ödemenin yapılmasını istemişti. 13 Temmuz’da istifa ederek bakanlıktan çekilen Hasan Bey’den Maliye Bakanlığı’nı devralan Abdülhalik (Renda) Bey bankaya verdiği talimatla paranın ödenmesine engel olmuştu.

Fişek sözleşmesine ek sözleşmeye gelince; maliye müfettişleri yaptıkları soruşturmaya dayanarak sözleşme ile satın alınması kararlaştırılan fişeklerin münakasa/eksiltme yapılmadan pazarlık yöntemi ile alınmasını gerektirecek bir neden olmadığı halde bu yola başvurulduğunu saptamıştı. Encümen de depolarda ilk sözleşme gereğince alınan ve ülkeyi aylarca idare edebilecek miktarda fişek var iken 1926 yılında ek bir sözleşme yapılmış olmasının gereksiz olduğuna hükmetti. Fransız frangının değer kaybetmesini fırsat bilerek ek sözleşme ile yeni bir ithalat gerçekleştirmek isteyen Lütfi Bey ve arkadaşlarının, daha bu konuda gerekli izinleri almadan/izin alacaklarından emin olarak, on milyonluk sipariş verdiklerini saptadı. Hatta siparişlerin bir kısmının ülkeye giriş yaptığı, rekabeti engellemek için de on bin lira “fedakârlık” yapmak konusunda uzlaştıkları, bu on bin liranın ise

şirket masrafı olarak gösterildiği Jak Fresko ve Mati kardeşlerin 12 Aralık 1926'da Jül Fresko'ya yazdıkları mektuptan anlaşılmıştı.

Encümen son olarak bir defaya özgü ve örnek oluşturmamak üzere on bin revolverin ithali için Jül Fresko'ya izin konusunu da ele aldı. Jül Fresko 11 Ekim, 17 Kasım ve 6 Aralık 1925 tarihli dilekçeleri ile Kanunlar Genel Müdür Vekili İhsan Bey'e başvurmuş, o da konuyu 15 Aralık'ta Maliye Bakanlığı'na ileterek gerekli izni istemişti. Bakan Hasan Bey tarafından da izin verilmişti. Maliye müfettişleri yaptıkları inceleme sonucunda on bin revolverin aslında sipariş edilmediğini, hükümetin ilan tarihi olan 15 Temmuz 1925'ten önce sipariş edilmiş olan revolverlerin bedelleri uygun bir kar eklenerek peşinen ve defaten sahiplerine ödeme yapıldığını belirledi. Maliye müfettişlerinin yapmış olduğu soruşturma evrakını da inceleyen encümen "*kar elde etmek amacı*" ve "*hükümeti işgal suretiyle*" revolver ithali izni alındığı, bunun için on bin liralık "*fedakârlık*" yapıldığı, beş bin lirasının şirket masrafı olarak gösterildiği ancak revolver siparişinin verilmediğine hükmetti.

Encümen Hasan Bey'in rüşvet aldığı iddiası dışında yapılan tüm işlemleri "*icapsız, uslusuz ve yolsuz*" bulmuştu⁸⁷. Hasan Bey'in tüm bu usulsüzlük ve yolsuzluklarda ilgisinin olup olmadığı ya da birinci maddede belirtildiği şekilde otomobil alıp almadığı konusunda ise "*işlerdeki müphem ve karanlık noktaların*" aydınlatılabilmesi için Hasan Bey'in ifadesinin alınmasına dolayısıyla "*tahkikat icrasına mahal olduğu kanaatine*" ulaştı⁸⁸

27 Haziran 1932'de Kazım Paşa'nın başkanlığında toplanan TBMM'de yukarıdaki mazbata okundu ve başkan konuyu tartışmaya açtı. Söz alan Hasan Bey, Encümenin vardığı sonuç üzerinde "*tamamen kendisi ile mutabık*" olduğunu, konu ile ilgili kendisine sürülebilecek en küçük lekenin bile kimsenin vicdanında şüphe bırakmayacak şekilde açık ve kesin olarak ortaya çıkarılmasını istediğini belirtti. "*Arkadaşlar siyasi hayatta ve devlet hizmetlerinde ahlaki kıymetleri, değil böyle çörçöp, milyonlarla ifade edilen hasis menfaatlerle mübadeleye rıza gösterecek akıl ve seciye noksanıyla malul bir adam değilim*" diyen Hasan Bey gerçeklerin ortaya çıkarılabilmesi için tahkikat encümeni kurulması gerektiğini ifade etti. "*... Ortaya atılan yegâne mesele olmak üzere 7500 liralık otomobil efsanesini uyduranları tahkikat encümeni huzurunda bulduracağım. Mızrak çuvala sığar mı? Arkadaşlar; otomobil evraki nakdiye midir ki cebe girsin? Otomobil nerededir ve kime verilmiştir; bunları sarahatle meydana koyacaklar ve göreceksiniz. Birtakım avans muamelatı mevzuu bahistir. Müteahhitlere*

⁸⁷ **Akşam**, 26 Haziran 1932, No: 4924, s. 2.

⁸⁸ "Barut ve Mevaddı İnfılakiye meselesine ait 5/13 numaralı Tetkik Encümeni Mazbatası", **TBMM ZC**; Devre 4, C. 9, Sıra No: 226.

teslim ettikleri malların bedeline mahsuben avans tediyesine başlayan asıl mukaveleyi yapan daire mi yoksa maliye vekâleti midir? Avansların teslim edilen eşya nisbeti bedeli nedir? Buna dair vekile imza ettirilen müzekkerede bu avans muamelesinin akdedilmiş olan mukavele ahkâmına ne dereceye kadar muvafık olduğunu ve bu avansların ne kadar vekilin emrine istinat ediyor ve ne kadarından vekilin haberi yoktur. Bütün bu meselelerin sarahatle meydana çıkması büyük encümenin, tahkikat encümeninin işe vaziyet ederek meseleyi etraflı bir surette tahkik etmesine ve huzurunuzda gelmesine mütevakkıftır” dedi. Hasan Bey’in açıklamalarının ardından söz alan Tetkik Encümeni Mazbata Muharriri Faik Bey de Hasan Bey’i itham etmediklerini hatta herhangi bir zan bile yöneltmediklerini hatırlattıktan sonra tahkikat encümeni kurulmasını uygun bulduklarını belirtti. Bunun üzerine Meclis, aynı gün 27 Haziran 1932’de Anayasa ve Adliye encümenlerinden oluşan karma bir Tahkikat Encümeni oluşturdu⁸⁹.

Ancak Meclis tatile girdiği için Karma Tahkikat Encümeni çalışmalarına Kasım ayında başlayabildi. 10 Kasım’da yaptığı toplantıda rüşvet dosyasını inceleyerek fezleke hazırlamak üzere ihzari bir encümen oluşturuldu. İhzari Encümen’e Mustafa Fevzi, Osman Niyazi, Abdülhak, Nazım, Celal Sahir, Memduh Şevket, Mehmet Nazif ve Celal Nuri beyler seçildiler⁹⁰. İhzari Encümen’in çalışmalarını bir hafta sürdürmesi ve sonuç raporu hazırlaması, Karma Tahkikat Encümeni’nin de bu raporu değerlendirip gerektiğinde ilgilileri dinleyerek kararını hızla açıklaması yöntemi benimsendi⁹¹. 24 Kasım’da İhzari Encümen incelemesini tamamlayarak mazbatasını kaleme aldı. Hasan Bey’in Yüce Divan’a gönderilmesini gerektirecek kanıt bulamadı. Mazbatayı Karma Tahkikat Encümeni’ne gönderdi⁹². Karma Tahkikat Encümeni 28 Kasım sabahı saat 10’da toplanarak mazbatayı değerlendirmeye başladı⁹³. 30 Kasım’da Hasan Bey’i dinledi. Basında yer alan haberlere göre Hasan Bey, otomobil de dahil olmak üzere konu ile ilgili net açıklamalar yaptı. Encümen; Maliye Bakanlığı’ndan kimi evrakın gönderilmesine, Gelirler Genel Müdürü Kamil Bey’in, Gelirler Genel Müdür Vekili ve eski Ankara Defterdarı İhsan Bey’in ve olay tarihinde Nakit İşleri Müdürü bulunan Macit Bey ile olay tarihinde Hukuk Müşaviri bulunan Süreyya Bey’in dinlenmesine karar vererek o günkü çalışmalarını sonlandırdı⁹⁴. 4 Aralık’a kadar ilgilileri dinledi⁹⁵. Hasan

⁸⁹ **Akşam**, 28 Haziran 1932, No: 4926, s. 2.

⁹⁰ **Akşam**, 11 Teşrin-i sâni 1932, No: 5061, s. 1.

⁹¹ **Akşam**, 14 Teşrin-i sâni 1932, No: 5064, s. 1.

⁹² **Akşam**, 25 Teşrin-i sâni 1932, No: 5075, s. 1.

⁹³ **Akşam**, 28 Teşrin-i sâni 1932, No: 5078, s. 2.

⁹⁴ **Akşam**, 1 Kanun-ı evvel 1932, No: 5081, s. 2.

⁹⁵ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 11, İnikad 13, 15 Aralık 1932. S. No: 26.

Bey hakkında ileri sürülen dört konuda üzerinde yapılan tetkikte sorumluluğunu gerektirecek hiçbir kanıt ulaşılmadı. Oybirliği ile mazbatanın da bu doğrultuda yazılmasına karar verdi⁹⁶. Mazbatada; Hasan Bey'in barut inhisarının ihalesinde fesat karıştırmadığı, yolsuzluk yapmadığı, fişenk sözleşmesinin tanziminde tespit edilen suiistimale katıldığını gösteren kanıt bulunmadığı, barut meselesinde verilen avans işi ile de ilgisi olmadığı vurgulandı. Otomobil acentelerinden yapılan inceleme ve araştırma sonucunda ise Hasan Bey'in bizzat aldığı biri Fiat diğeri Kraysler otomobilinden başka kendisine herhangi bir otomobil hediye edilmediği de gün yüzüne çıkarıldı.

Mazbata, rüşvet ve suiistimalin maliye memurlarınca yapıldığını öngören bir dille kaleme alınmış, onların bu fiilinde Hasan Bey sorumsuz bulunmuştu. Bu nedenle de hakkında *“tahkikat icrasına ve son tahkikatın açılmasına mahal olmadığına”* ve dosyanın sorgu hâkimliğine iadesine çoğunlukla karar verilmişti⁹⁷. Karma Tahkikat Encümeni rüşvet olayı ile ilgili maliye memurları hakkında ise herhangi bir karar almadı. Onlarla ilgili dosyayı hükümet aracılığı ile sorgu hâkimliğine iade etti. Mazbatayı da 5 Aralık'ta TBMM Başkanlığı'na sundu.⁹⁸

Hasan Bey'i aklayan bu mazbata 15 Aralık'ta TBMM'de okundu. Söz alan Manisa Milletvekili Refik Şevket Bey *“millet menfaatini şahsi menfaatine feda edenler için vicdanımızda asla müsamaha olmaz”* diyerek ve Meclis'in rüşvet konusundaki duyarlılığına işaret ederek konuşmasına başladı. Hasan Bey ile ilgili iddiaları *“Yahudi entrikaları”*, *“şu veya bu ticari zihniyetle hareket edenlerin iftiraları”* olarak niteledi ve aklanmasından duyduğu memnuniyeti ifade etti. Hasan Bey de *“Hülasa arkadaşlar benim ziftlenmek huyum yoktur!”*⁹⁹ diyerek bu memnuniyeti paylaştı. Aynı gün mazbata TBMM'de oylandı ve kabul edildi.

Refik Şevket Bey mecliste yaptığı konuşmada Hasan Bey dışındaki rüşvet sanıklarının yargılamalarının geciktirilmesi konusuna da değinmişti. Sanıkların yargılanabilmeleri için Hasan Bey hakkında Meclis'ten çıkacak kararın beklenmesini doğru bulmadığını söylemiş, adli tahkikatın

⁹⁶ **Akşam**, 5 Kanun-ı evvel 1932, No: 5085, s. 2.

⁹⁷ Bir kişi red oyu vermiştir ancak ismi belli değildir. Anayasa ve Adliye encümenlerinden oluşan Karma Tahkikat Encümeni Başkanı Y. Nadi (Muğla) Bey'dir. Kâtip S Azmi (Kayseri), Üyeler ise Haydar (Antalya), Numan (Antalya), M. Asım (Artvin), Dr. Fuat (Kırklareli), Asaf (Bursa), Osman Niyazi (Çanakkale), Münir (Çorum), Necip Ali (Denizli), Hasan Hayri (Edirne), Abdülhak (Erzincan), Hasif (Kars), Ragıp (Kocaeli), Salahattin (Kocaeli), Mustafa Fevzi (Manisa), Nazım (Tokat), Raif (Trabzon), Mehmet Emin (Urfa) ve A. Hamdi (Yozgat) beylerdir.

⁹⁸ **Akşam**, 5 Kanun-ı evvel 1932, No: 5085, s. 2.

⁹⁹ **TBMM ZC**, Devre 4, C. 11, İnikad 13, 15 Aralık 1932, s. 31-32.

geciktirildiğini iddia etmişti. Onun bu iddiasını Adliye Vekili Yusuf Kemal Bey yanıtlamış, yasama ve yürütmenin yargıya müdahale edemeyeceğine işaret etmiş ve bir kez daha yargı bağımsızlığına vurgu yapmıştı¹⁰⁰. Ancak bu vurgu, yargılamanın bir türlü başlayamadığı gerçeğini değiştirmiyordu. Şimdi Hasan Bey Meclis’te aklandığı ve ilgili dosya Ankara Sorgu Hâkimliği’ne gönderildiğine göre gerek maliye memurlarının gerekse diğer sanıkların yargılanmalarının önündeki engel kalkmış görünüyordu. Zira gerek savcılık, gerekse sorgu hâkimliği şirket ortaklarının suçlu olduğunu ortaya koymuştu. Maliye memurlarının suçu da hem adli makamlarca hem de TBMM’de oluşturulan encümen mazbatalarında sabit görülmüştü. Beklenen, şirket ortaklarını Ceza Yargılamaları Usulü Yasası’nın ilgili maddelerince bir yıldan üç yıla kadar hapisle¹⁰¹, memurların ise TBMM’de 1930 yılında kabul edilen rüşvet yasası gereğince bir an evvel yargılanmaları idi. Ancak olmadı.

Sonuç

Barut irtişası ile ilgili sanıklar ne tutuklanabildi ne de mahkemeleri başlayabildi. Yapılan gazete taramalarında dava süreci ile ilgili haberlere rastlanamadı. Şirket ortaklarından Kemal Nassi, daha kovuşturma başlamadan yurt dışına çıkmıştı. TBMM, Hasan Bey ile ilgili kararı alma çabası içinde iken ve yurt dışı yasakları olmasına karşın Jak ve Jan Basat da resmi pasaportla yurt dışına çıkmışlardı. Avukat Nesim Mazliyah’ın dosyası ise yaşamını yitirdiği için kapanmıştı. Memurlar hakkında ise yalnızca bakanlık emrine alınma kararı uygulanabildi. Barut İrtişası Davası, bu davanın üzerine tüm gücü ile giden Mahmut Esat Bey’in Adalet Bakanlığı’ndan istifasının nedenleri arasında yer aldı¹⁰². Mahmut Esat’ın bakanlıktan ayrılması, ardından soruşturmayı başından beri yürüten İstanbul Yedinci Sorgu Hâkimi Nazım Bey’in Doğu illerinde görevlendirilerek bu davadan alınması soruşturmanın hızını kesti. Bu süre içinde dava görülebilseydi ve yargılama sonucunda sanıklar hakkında ilgili yasa gereğince istenen bir yıldan üç yıla kadar mahkûmiyet kararı çıksaydı bile Cumhuriyet’in Onuncu Yıl Dönümü nedeni ile TBMM’de 26 Ekim 1933’te kabul edilen Af Yasası nedeniyle uygulanamayacaktı. Zira 28 Ekim’de Resmi Gazete’de yayınlanan Af Yasası’nın 2. Maddesi “*Üç seneyi geçmeyen hürriyeti bağlayıcı bir ceza veya para cezasıyla mahkûm olanlar fer’i*

¹⁰⁰ TBMM ZC, Devre 4, C. 11, İnikad 13, 15 Aralık 1932, s. 31-32.

¹⁰¹ Bkz. Dipnot 32.

¹⁰² Mahmut Esat Bozkurt’un çıkardığı bu yasa, tıpkı 1929’da kabul edilen İcra ve İflas Yasası’nda olduğu gibi bazı çevreleri oldukça rahatsız etti. Serbest Cumhuriyet Partisi’nin kuruluşu ile birlikte İzmir’de çıkan olaylar da bu yasanın üzerine eklendi ve Mahmut Esat hükümetin yıpranmasını önlemek üzere Adalet Bakanlığı’ndan istifa etti. Onun yerine bakanlığı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey üstlendi.

cezalara da şamil olmak üzere affedilmiştir” diyordu¹⁰³ ve bu aflat birlikte bir rüşvet davası da cezasız kalmış oluyordu.

KAYNAKÇA

Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Bakanlar Kurulu Kataloğu (030. 01)-55.335.1. E2. 28.08.1929.

Belgesel Kaynaklar

Düştur, III. Tertip, c. 6, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1934, s. 726.

Düştur, III. Tertip, c. 7, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1944, s. 558, 572, 584; 1394-1395.

Düştur, III. Tertip, c. 14, Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1947, s. 695-697.

TBMM ZC, D. 3, C. 18, S. No: 124, s. 1-3.

TBMM ZC, D. 3, c. 19, S No: 185, s. 8.

TBMM ZC, D. 3, C. 19, s. 4-14; 15-17; 35-36.

TBMM ZC, D. 4, C. 11, Sıra No 26.

TBMM ZC, D. 4, C. 8, 2, s. 293, 299.

TBMM ZC, D. 4, C. 9, s. 94-117; 139-144, 147, 154, 371-372.

TBMM ZC; D. 4, C. 9, Sıra No: 226.

TBMM ZC, D. 4, C. 11, S. No: 26.

TBMM ZC, D. 4, C. 11, s. 31-32.

Gazeteler

Akşam, 8 Temmuz 1929, No: 3854, s. 1-2.

Akşam, 9 Temmuz 1929, No: 3856, s. 1.

Akşam, 10 Temmuz 1929, No: 3857, s. 1.

¹⁰³Madde 2 “Üç seneyi geçmeyen hüriyeti bağlayıcı bir ceza veya para cezasıyla mahkum olanlar fer’i cezalara da şamil olmak üzere affedilmiştir. Bu kanunun neşrinden evvel haklarında verilen mahkûmiyet kararları infaz edilmiş olanlar da 12. Madde hükmü dairesinde bu maddenin hukuki netayicinden istifade ederler” diyor. 12. Madde de ise “Bu kanunun birinci ve ikinci maddeleri hükümlerinden istifade edenlerin memuriyetten muvakkaten ve müebbeden mahrumiyet veya bir sanat ve bir meslekin icrasından menedilmek gibi kanuni tesir ve neticelere ve memurin ve hâkimler kanunlarıyla bunlara müzeyyel kanunlara ve sair hususî kanunlara tevfikân yapılmış ve yapılacak olan tasfiye ve memuriyetten af ve iskat ve sair umum inzibati ve idari muamelelere ve 347, 854 ve 1289 numaralı kanunlar mucibince Devlet hizmet ve müessesatında istihdam edilmemelerine dair verilen karara bu kanun ahkâmı şamil değildir” diyor. Bkz. **Düştur**, Üçüncü Tertip, c. 14, s. 695 vd.

- Akşam**, 11 Temmuz 1929, No: 3858, s. 2.
Akşam, 6 Nisan 1930, No: 4126, s. 2.
Akşam, 29 Kanun-ı sani 1931, No:, 4420, s. 2.
Akşam, 1 Şubat 1931, No: 4423, s. 3.
Akşam, 6 Şubat 1931, No: 4428, s. 2;
Akşam, 17 Şubat 1931, No: 4439, s. 3.
Akşam, 7 Nisan 1931, No: 4486, s. 1.
Akşam, 8 Nisan 1931, No: 4487, s. 2.
Akşam, 9 Nisan 1931, No: 4488, s. 2.
Akşam, 10 Nisan 1931, No: 4489, s. 1.
Akşam, 18 Nisan 1931, No: 4497, s. 1.
Akşam, 20 Nisan 1931, No: 4499, s. 2.
Akşam, 15 Mayıs 1931, No: 4521, s. 2.
Akşam, 16 Mayıs 1931, No: 4522, s. 2
Akşam, 24 Mayıs 1931, No: 4530, s. 2.
Akşam, 19 Haziran 1931, No: 4556, s. 1-2.
Akşam, 10 Haziran 1932, No: 4908 s. 1.
Akşam, 12 Haziran 1932, No: 4910 s. 2.
Akşam, 14 Haziran 1932, No: 4912 s. 2.
Akşam, 17 Haziran 1932, No: 4915 s. 1.
Akşam, 26 Haziran 1932, No: 4565, s. 2.
Akşam, 28 Haziran 1932, No: 4926, s. 2.
Akşam, 11 Teşrin-i sâni 1932, No: 5061, s. 1.
Akşam, 14 Teşrin-i sâni 1932, No: 5064, s. 1.
Akşam, 25 Teşrin-i sâni 1932, No: 5075, s. 1.
Akşam, 28 Teşrin-i sâni 1932, No: 5078, s. 2.
Akşam, 1 Kanun-ı evvel 1932, No: 5081, s. 2.
Akşam, 5 Kanun-ı evvel 1932, No: 5085, s. 2.
Cumhuriyet, 7 Temmuz 1929, No: 1853, s. 1.
Cumhuriyet, 8 Temmuz 1929, No: 1854, s. 1-3.
Cumhuriyet, 9 Temmuz 1929, No: 1855, s. 3.
Cumhuriyet, 11 Temmuz 1929, No: 1857, s. 3.
Cumhuriyet, 14 Temmuz 1929, No: 1860, s. 2.
Cumhuriyet, 15 Temmuz 1929, No: 1861, s. 2

- Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1929, No: 1874, s. 2
Cumhuriyet, 1 Ağustos 1929, No: 1878, s. 3.
Cumhuriyet, 2 Ağustos 1929, No: 1879, s. 3.
Cumhuriyet, 3 Ağustos 1929, No: 1880, s. 1.
Cumhuriyet, 4 Ağustos 1929, No: 1881, s. 1.
Cumhuriyet, 22 Teşrin-i sâni 1929, No: 3005, s. 1-3.
Cumhuriyet, 3 Teşrin-i evvel 1929, No: 1942, s. 1
Hâkimiyet-i Milliye, 22 Teşrin-i sâni 1929, No: 3005, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 1 Kanun-ı evvel 1929, No: 3014, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 10 Temmuz 1929, No: 2871, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 16 Temmuz 1929, No: 2878, s. 3;
Hâkimiyet-i Milliye, 19 Temmuz 1929, No: 2880, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 28 Temmuz 1929, No: 2889, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 6 Eylül 1929, No: 2987, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 4 Teşrin-i evvel 1929, No: 2987, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 21 Teşrin-i sâni 1929, No: 3004, s. 3.
Hâkimiyet-i Milliye, 22 Teşrin-i sâni 1929, No: 3005, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 1 Kanun-ı evvel 1929, No: 3014, s. 1.
Hâkimiyet-i Milliye, 28 Nisan 1930, No: 3159, s. 4.
Vakit, 19 Temmuz 1929, s. 2.

Kitaplar

- Burğaç, Murat; **Türkiye’de Umumi Müfettişliklerin Kurulması Trakya Umumi Müfettişliği**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.
Danışman, Zuhuri; **Koçi Bey Risalesi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1972.
Mumcu, Ahmet; **Osmanlı Devleti’nde Rüşvet**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1985.